

*Philosophy of Education
Философия на образованието*

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА СЪНОВИДЕНИЯТА И ТЯХНАТА СПЕЦИФИКА В ДЕТСКА ВЪЗРАСТ

Станислав Пандин

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Основната задача на статията е да изясни в детайли що е това манифестирано и латентно съдържание в съновиденията на децата в предучилищна и начална училищна възраст.

Ще ангажирам вниманието на читателя с това кога в действителност започват да доминират скритите елементи в съновиденията и сънищата на малкия човек вече не са буквални и лесни за „разгадаване“. Ще бъде направен общ очерк върху работата на съня и успоредно с това ще бъдат представени основни техники на класическия фройдистки анализ¹⁾.

Keywords: manifest content of dreams, latent content of dreams

Голяма част от живота ни преминава в състояние на покой, което наричаме сън, и то е неделима част от бодърстването. Именно затова ние не бива да пренебрегваме тази загадъчна пъстроцветна и противоречива душевна амалгама. В наши дни е несериозно твърдението, че халюцинаторните и фантазни епизоди в съня ни, протичащи под формата на пиктограми и черно-бели епизоди, са нереални или случайни, бих казал психотични съчетания на размити образи и нереални събития без каквато и да е логическа причинно-следствена връзка. Несериозно е, когато интелигентен млад човек или иначе прагматичен зрял човек със солиден житейски опит подценяват и дори отричат тази неотменима и изключително ценна на житейска информация от всякакъв тип част от живота ни, като я поставят в рамките на някакво метаалогично знание. Но всичко това има своето обяснение.

Огромна част от обществото ни свързва сънотълкуването единствено с фолклорните съновници, с ясновидство, с кристални кълба и прочее митологично наследство от праотците ни, т.е. има предубеденост, която до голяма степен е пряко следствие на масововнушенческата практика (суеверията), гледайки назад към предходните поколения. От друга страна, неотдавна призивите за *преодоляването* на фройдизма у нас и заклеяването му като буржоазен и капиталистически упадък са подхранвали твърдения от рода, че знанието за

съновиденията е едва ли не доняко научно. Този неправилен извод се подкрепя и от недостатъчното познаване на техниките за сънотълкуване, голяма част от които *стоят някъде на границата между науката и изкуството*²⁾. Не съществува теоретична обосновка или житейска максима, които да отричат подобно колаборативно съчетание, дори напротив. Благодарение на тези си знания и умения специалистът проследява проблемните точки в живота на изследвания, като достига до необходимите изводи. Това бива постигано и чрез взаимодействието на споменатите похвати, доброто владение на вербалното изкуство, рутината, усета и правилното интерпретиране на информационния поток впоследствие. В заключение на това твърдение психологията на сънотълкуването е изключително широко скроена (но това е трудно разбираемо в годините на комунизма с оглед на по-горе казаното).

И така, сънотълкуването е част от научно-психологическото познание и сънищата ни се характеризират с необятно и разнообразно житейско съдържание (според някои автори и отвъджитейско – по-трудно доказуемо, безсъзнателно), което може да бъде явно или прикрито в една или в друга степен (завоалирано).

Преди да навлезем в света на детското съновидение, искам отчасти да мотивирам пред вас избора на настоящата тема.

Деца има любими герои в сънищата си, имат и нелицеприятни такива. Те нерядко са неизменна част от натрапливи сънища, с оглед на повторемостта на герои, действия и събития в тях. Често съдържанието на съновиденията изпълва до голяма степен и съдържанието на последващите рисунки в училище или у дома. Фантазията на ученика в начална училищна възраст се допълва още от анимационните филми, киберпространството и игрите, в които той експериментира и импровизира. В този привидно тих, латентен период децата откриват своите супергерои; рисунките им оживяват на екрана на съзнанието и дори *и да не умеят все още да пеят особено добре, благодарение на огледалото у дома те достигат до световните музикални сцени*. Затова, отнасяйки се с благодарност и преклонение към този любим период от детското психосексуално и социално развитие, аз считам като безусловна необходимостта от изучаването на света на латентното и манифестираното съдържание. Като израз на това, аз ще се „поразровя“ с неприкрит интерес в силно експресивните героични, мелодраматични и „мелодични“ детски сънища.

Ще ангажирам вниманието на читателя с два силни аргумента в полза на интерпретирането на детските съновидения:

- 1) в диагностико-консултативната дейност при децата изключително ценна съдържателна информация можем да получим от техните сънища;
- 2) от друга страна, много от най-успешните терапевтични методи ползват необятния информационен материал, следствие на процеса на сънотълкуване.

И така, сънят е противоположно състояние на будърстването. Няма никакво съмнение обаче, че това взаимодействие е изключително сложно и често неразбираемо. Този „чужд език“ в представената взаимовръзка се наблюдава и проследява в съновиденията, протичащи от възникването си в ранното детство до кончината на индивида. За нас, психолозите, сентенцията *„от сън спомени няма“* не е достоверна, съотнесено към специфичния контекст на работата ни. Дори тъкмо обратното – т.нар. *материал за образуване на съновидението* черпим от състоянието на будърстване, а именно от нашите преживявания, които привнасят своеобразна и разнообразна окраска в този процес под формата на халюцинации и фантазии. Този материал се интерпретира в съня изключително разнолико и както ще бъде споменато по-нататък в настоящата работа, при децата информацията (материалът) просто се „припомнят“. Необходимото уточнение в случая е, че става въпрос за деца под 5 – 6 години.

Съновидението съчетава множество и различни функции, като една от тях е *запазването целостта на съня* от различни дразнителни, които учените различават като външни, вътрешни, соматични и психически. Тази функция до голяма степен обяснява корелацията между състоянията на будърстване и сън. Друга обосновка на взаимовръзката е т. нар. *сънуване наяве* (в българския език използваме прекрасната дума „блян“ за наименоване на това състояние).

Освен запазването на съня е възможно и активирането на коренно противоположна съновна функция. Съновидението може да ни „внуши“ строгата команда „Събуди се!“ или „Ставай!“ посредством сънуването на специфична, близка до дразнителя символика. Това твърдение ще бъде подкрепено със следния пример:

Третокласник сънува горящи кофи за смет и това е съпроводено със силен и задушлив мирис. Явно, има „подадена команда“ за събуждане, което действие е причинено от външни дразнителни. След последвалото ставане от леглото момчето установява, че газовият котлон в съседната стая е бил забравен включен от родителското тяло, което вече е излязло за работа, а яйцето, което е трябвало да бъде сварено в съд с вода, се е превърнало в черна безформена субстанция. Именно това е подразнило детския нос.

Тази функция обяснява етимологията на житейската сентенция, която гласи, че човекът може да спи и „с едно отворено око“.

Пример за команда „Ставай!“ е имал всеки от нас, когато се касае за важна или желана сутрешна среща. Това може да бъде предстоящ дългоочакван изпит „на живот и смърт“. Мисълта, че часовникът е в неизправност или още по-лошо – неговата липса – допълнително напругат сънуващия и активизират процедурата по събуждане.

Има още множество функции, изпълнявани от съновидението. Например то се характеризира с известен спад на нервното напрежение на сънуващия, а именно това е *процесът на удовлетворяването на потиснатите и неосъщес-*

твени желания чрез частичното им изпълнение в съня (т.е. под формата на сънуване). Тук може в детайли да бъде проследена връзката на съзнателната с изтласканата безсъзнателна информация. В този контекст се проявяват нашите несъзнавани или пък абсолютно осъзнати страхове, както и потиснати и неосъществени (забранени) желания, по-голямата част от които са сексуални. Психолозите приемат, че най-силният страх в скритото ни пространство е, обобщено казано, *страхът от загуба на любов*. Всяка загуба на любов е своего рода смърт през призмата на човешката психика, т.е. *загубата на любов = смърт = тотална безвъзвратност, кончина = най-силен страх*. Що се касае до удовлетворяването на неосъществените желания в съня, всеки от нас може да убие или пък да съживи когото си пожелае.

Когато става въпрос за изпълнението на потиснатите желания в съня, трябва да се има предвид, че проявяването им се осъществява в различна форма: като *манифестирана и ясна информация или като скрита (латентна) такава*. Това съвсем не означава, че представената в съня явна информация е истинна, защото достоверността ѝ зависи изцяло от строгостта на Свръхзаза (съвестта) на сънуващия. По правило истинността търсим в латентното, защото манифестираното я прикрива. При някои хора този процес на маскиране е по-артистичен, докато при други манифестът всъщност е зле дегизирано изтласкано латентно съдържание.

Латентната информация се появява в съновидението след Едипова ситуация и тя охарактеризира съдържанието на съновидението с една доста сложна и до голяма степен по-неразбираема конструкция. Наличието вече на това сложно съдържание в процеса на сънуване предполага, че малкият човек вече преживява силни вътрешни конфликти, много често със сексуален контекст, породени от сблъсъка на двата господстващи принципа на трите психични нива, а именно *принципът на реалността и принципът на удоволствието*.

Параметрите на усещанията за удоволствие и неудоволствие обаче не са достатъчни на психичния апарат на вече порасналото дете (съотнесено към сънуването). Тук изникват и т.нар. *сетивни впечатления*, чиято безусловна необходимост подкрепя с пълна сила сложната и вече многозначна конструкция на детското съновидение. Условно е прието, че преломният, преходният период, когато сънищата от кратки, ясни и недвусмислени, започват да носят по-неясна и изопачена информация, възниква след четвъртата година на развитие.

Обяснението на сънищата при по-малките деца е изключително лесно, до голяма степен то е *буквално*. Характерно за техните съновидения е удовлетворяването на желания, останали *несбъднати* в преходния ден. Тук тълкуването на съня се ограничава само до събиране на информация за това какво се е случило през деня, какво е искало детето (от родителите, от другарчетата),

реагирало ли е силно емоционално – позитивно или негативно (ако е изпълнено желанието му или съответно ако не е) и т.н. До началото на *съзнателната психична дейност* детските съновидения са инфантилни по своя характер и този период предхожда силното сексуализиране на либидото в Едипов комплекс. След въпросния период на психосоциално развитие започва началното изопачаване на сънищата.

Какво означава това? Съновиденията на децата в начална училищна възраст имат вече не толкова лесно разбираемо съдържание и на пръв поглед, в тези съновидения не личи толкова осезаемо изпълнението на някакво неосъществено желание – например от изминалия ден. Да, но това е така на пръв прочит. Важно е читателят да вникне в същността на дотук казаното в детайли, защото възникването на множество въпросителни налага това задълбочаване.

Манифестираното съдържание на съня е тази информация, която детето помни, когато се събуди, и впоследствие може да вербализира (адекватната информация, с която специалистът се занимава, е *скорошната* такава, т.е. съновидението, с което се работи, трябва да е „прясно“). Латентното съдържание на съня не се разпознава на пръв поглед, като причината се състои в това, че латентните мисли са свързани с безсъзнаваното. И така, манифестираното е изопаченият заместител на латентното и целта на сънотълкуването е да достигнем до т.нар. *изтласкана информация* в безсъзнателното пространство. При така представените заключения тази функция на съня е ясна – това е *прикритото осъществяване на потиснатите желания*.

Посредством сънотълкуването се проследява т.нар. *процес на работа на съня*, като основното тук е, че *изопачаването* на безсъзнателната информация води до манифестираната такава. Това ние постигаме чрез определени *техники* на тълкуването, които са: *идентифицирането и разпознаването на различните видове грешки (грешки на езика, грешки при четене, загубване и забутване, заблуждения и т.н.), асоциативният поток или техниката на свободните асоциации (основен похват тук е използването на хрумванията), както и специфичната съновна символика, като помощно средство в процеса на доизясняване на детайлите (последната никога на преден план по закон!)*.

Що се касае до техниката, използваща асоциативните мисли на изследваните, трябва да се обърне специално внимание на т.нар. *хрумвания*, които активно „боравят“ с безсъзнателната информация и често „издърпват“ цели „композиции“ асоциативен поток. Хрумванията никога не са безпредметни или случайно представени, а точно обратното – те ни въвеждат в основния контекст на проблема. По друг начин казано, хрумването поражда свободния асоциативен поток, като специалистът трябва да бъде особено бдителен, когато става дума за т.нар. *запазване на изходната представа*. Въпросното запазване до голяма степен зависи и от нагласата, и от концентрацията на

вниманието на изследвания. При децата, особено при по-малките, това се постига доста по-трудно, отколкото при възрастните индивиди. Иначе казано, *добрата асоциация е хрумване в рамките на изходната информация.*

И така, хрумването е детерминирано от нещо несъзнавано до момента; то е изцяло в контекста на изследвания от нас проблем у дадено лице; когато то е пряко следствие от запазването на изходната представа, хрумването може да идентифицира първообраза на проблема.

В този ред на мисли е необходим отговор на въпроса: кога приключва едно хрумване? Отговорът е следният: *когато то е свършило работата си*, когато е намерено „разковничето“, когато изтласканото е „изплувало“ на повърхността и на екрана на съзнанието изследваният детерминира специфичния за случая визуален образ. С други думи, хрумването приключва, когато вече няма нужда от него.

По закон изопаченото съдържание в съня е манифестиращият заместител на същинския елемент – този, който реално бива търсен. Чрез хрумванията и техниката на свободните асоциации, т.е. т.нар. „свързващи асоциации“, изследовател и изследван достигат до латентния оригинал. Принципът, описан току-що, е валиден на сто процента и при грешки, като напр. *забравянето на имена*, т.е. има наличие на заместващ елемент. Един адекватен асоциативен поток (там, където трябва да бъде провокиран!) и правдоподобен анализ впоследствие, достигат до същинската цел – скрития оригинал.

За да бъде разбрана стихийната сила на хрумванията, ще бъде представен примерен случай.

След като родители на второкласничка бяха посетили няколко специалисти, в това число невролог и психиатър, те с горчивина споделиха, че не е намерен лек за безсънието на дъщеря им. Второкласничката вече от два месеца будуваше нощем и заспиваше трудно в малките часове на денонощието, непосредствено преди задължителното ставане за училище. На първата среща впечатление правеше изстрадалото ѝ от безсъние лице – безкрайно уморено и някак състарено.

Всичко започва в деня, в който детето слиза по стълбите на родната кооперация заедно с бащата – домоуправител на сградата. На един от етажите срещат съседа, живеещ в апартамента под този на детето. Разговорът е неангажиращ до момента, в който съседът започва да се оплаква от обезпокоителна неприятна ситуация. През нощта някой се опитвал да нахълта в съседското жилище, за което свидетелстват повреденият патронник, както и драскотините, около бравата.

Техниката за първото хрумване не се използва само и единствено когато става въпрос за съновидения. Какво имам предвид?

На въпроса ми: „*Кое е първото нещо, което изниква пред очите ти, когато говорим за твоето безсъние?*“, момичето посочи гореспоменатата случка,

т.е. в този контекст не става дума за съновидение, което само по себе си в никакъв случай не отрича работата с безсъзнателното и преодоляването на съпротивителните сили на изследвания (това е неизменна част от тази работа).

Понякога, като родители, не си даваме реална сметка колко недобре защитени са все още децата ни на ниво детска психика и какво **трябва** или **не** да говорим пред тях, което касае, разбира се, и поведенчески актове. Не бива да забравяме също така, че на пръв поглед „малките камъни лесно обръщат колата“. С това си изказване имам предвид, че въпросната ситуация е повод за безсънието на детето, но тя сама по себе си събужда един отдавна „дремещ Голиат“, в чието лице бива разпозната същинската първопричина, основоположникът на случващото се. Всичко това ще бъде обяснено в съответната последователност.

Работата с *последното съновидение* на страдащия е закон, ако искаме да достигнем до пластове на изтласканото безсъзнателно, което в настоящия случай генерира безсънието на момичето. Когато става въпрос за неистово страдание, абсолютно винаги впоследствие възниква и съновидение, чиято цел, разбира се, е редуцирането на вътрешното напрежение у сънуващия посредством частичното удовлетворяване на изтласканото безсъзнателно. Съвсем друг е въпросът, че изтласканото съдържание винаги има архаичен привкус с оглед травматичните епизоди в годините на детството, т.е. най-трудно е да се работи със същинската информация, а не с изопачения ѝ заместител в лицето на манифестираното – *видимата част на айсберга*. Когато обаче работим с деца в начална училищна възраст, т.е. непосредствено след Едипова ситуация, тогава травмите на ниво детска психика не са много отдалечени назад във времето, що се касае за една настояща психологическа интервенция.

И така, след като става свидетел на въпросния разговор между бащата и съседа, момичето попада в клопката на безсънието. Но дори и тези два или три часа сън в денонощието са абсолютно достатъчни, за да бъде факт едно редуциращо „пожара“ съновидение.

Съновидението

Момичето е на училище. Картината е благоприятна с оглед и на факта, че в действителност началният учител е приближен до семейството, т.е. детето се чувства сигурно и обгрижвано в реалния си училищен живот. Разбира се, идва времето, когато привечер детето трябва да се завърне у дома. Прави впечатление епизодът, в който второкласничката хваща своята учителка за ръка и я повежда към дома си. Очевидно е, че има нещо притеснително, което сънуващата очаква да се случи. Това е факт в следващия епизод – този на прибирането. Тук такси детето се озовава у дома си – в кухнята, която е царството на майката. Но майката я няма, а там присъства само бащата, който заявява, че съпругата му е отишла по работа. „Мама не ходи никъде по това време, а ни приготвя вечерята!“, сподели момичето.

Страховете са налице. Но в какво се състои заплахата, т.е. как е изобразена тя в съновидението?

Бащата изчезва изневиделица, също така, както се е появил. Вместо него в дома на момичето сега присъства лелята (сестрата на майката). Тя не се появява на мястото на вече изчезналия баща, нито носи нечий познати дрехи, които са собственост на някой друг познат на детето човек. Това само по себе си изключва всяка възможност за епизодично *сгъстяване*.

„Това просто е тя, това е леля ми!“, проплака момичето, когато и задавах въпроси по настоящото. В този случай не е необходимо да бъде използвана техниката на свободните асоциации. Щом е налице такава увереност в отговора на момичето, то би било погрешно, ако тук изследващият търси нечий друг образ вместо очевидния.

И така, в процеса на работа със съновидението бе разкрито изтласкано травматично събитие, случило се преди години в присъствието на детето. То касае майката и сестрата и впоследствие подхранва страховете на детето – може да се каже, че дълговременното безсъние е сугестивно отражение на ниво детска психика. Неуспешният опит за кражба в съседския апартамент провокира момичето да припознае лелята в образа на крадеца в своя сън; въобще лелята е *дебнещото зло в бащиното огнище*, а първообразът на случващото се са лелини коментари от рода на: „*Ще ви съсия живота!*“, „*Ще те унищожи, нищо че си ми сестра!*“, „*Ще ти отнема апартамента!*“ и др.

Когато става въпрос за работата на съня, няма как да не бъдат разгледани два основни механизма, структуроопределящи съновидението и налагането на съновната цензура. Това са *сгъстяването* и *изместването*.

„Мащабът и интензивността на сгъстяването са винаги неопределени“, твърди Фройд. Същността на процеса на сгъстяване се състои в способността на човешката психика да сътворява т.нар. *колективни образи* в съновиденията. Обектите на проява на сгъстяването най-често са хора (отначало непознати, фантастични персони) и техните облекла, животни, къщи, всевъзможни предмети (напр. предмет, който в самото начало не прилича на нищо разпознато от детето, но то има усещането, че предметът служи или изпълнява функцията на „еди какво си“ и го е виждало „еди къде си“).

Сгъстяването може да предизвика низ от „неразгадаеми“ ситуации. Често наблюдаван пример за сгъстяване както при децата след Едипова ситуация, така и при възрастните, е съчетанието в един колективен образ на психосоматика – физиологични детайли и характерови черти на наши близки или познати, както и „алогично“ съчетание на познати дрехи и други модни аксесоари, за което биха завидели дори и най-ексцентричните дизайнери.

Като пример за сгъстяване ще представя съновидението на момче от трети клас на СОУ.

Действието се развива на селото на детето, като основната фигура е следният фантастичен персонаж: силен и мускулист мъж на средна възраст, който се появява изневиделица от немай-къде. Той спасява момчето от зло куче, което бива убито от супергероя. Детето вече е спасено, но не следва заслужено празненство, дори напротив: мъжът смъмря детето, което е излязло на разходка само, без разрешение.

Прави впечатление силният, изключително як и мускулист мъж – благодарение на асоциативния поток момчето идентифицира в негово лице любимия герой от известно телевизионно шоу за модерна борба. По думите на детето въпросният наказва „лошите и слабите“. Интересното тук е, че този герой носи едно твърде познато за момчето кожено яке, кафяво на цвят, което не след дълго е разпознато като бащина собственост.

Оказва се, че има скорошна житейска ситуация, разиграла се в селото на момчето. Разхождайки се из тъмните селски улички, то забелязва куче, което с неистов лай приближава опасно бързо, а детето „замръзва“ от страх на мястото си (не бива да се пренебрегва фактът, че и страшният сън удовлетворява желание). В действителност тогава бащата не присъства и не се намесва, но в съновидението се забелязва желанието на детето любимият му герой (авторитет), в своеобразно съчетание заедно с бащата (също авторитет), да накажат злото куче, което поражда травма у детето – сънят има повторемост, а това недвусмислено говори за травматично събитие. В реално време бащата се намесва малко по-късно, когато детето вече се е прибрало в селската къща. Родителят укорява сина си за случката и възможните последиствия от нея.

На подобни упреци от страна на Свръхаза и в зависимост от неговата конституционална строгост (това е съвестта, чийто първообраз е родителят), някои деца биха отвърнали със съновно отмъщение, адресирано към родителското тяло под някаква форма, но в представеното съновидение това не се случва.

Бих желал да обърна внимание на една по-горе цитирана реплика, която е носител на скрита информация. Супергероят наказва „лошите и слабите“. Наистина, въпросният актьор от популярното шоу за модерна борба побеждава умело съперниците си и е напълно в реда на нещата един третокласник да харесва силния и превъзхождащия противниците си, така както в миналото и ние четяхме рицарски и приключенски романи и симпатизирахме на силните. Но понякога в това шоу, и точно защото е шоу, се случва и така, че супергероят губи от по-слабите си противници. Съотнесено към бащата, фразата „наказание на лошите и слабите“ добива друга по специфика окраска. Налице е силно присъствие на бащата в съня на момчето, убеден съм и в живота му. Един път „лошите“ са наказани чрез убийството на кучето (напр. „все пак баща ми е супергерой и ме предпазва от злото“), втори път „лошите и слабите“ са

наказани чрез укора към момчето от страна на супергероя, а именно от страна на Свръхаза (механизмът на сгъстяване).

Нещата могат да бъдат интерпретирани на езика на психиката по следния начин: *„Аз извърших това – следователно аз съм лош; но аз съм и слаб – следователно трябва да ми помогнат; но имам ясното съзнание и че ще ме накажат за лошотията.“*

Друг основен механизъм на съновидението е т.нар. *изместване*. Изместването участва в определянето на формата на сънищата. Тук се наблюдава катексирание на „слаби“ моменти, които на пръв поглед (но само на пръв поглед) нямат важно и значимо отношение към съдържанието на съня. Всичко се случва различно благодарение на съновните мисли, т.е. изопачаването, което е следствие на цензурата в съня, става господстващо. С други думи, се извършва „пренос и изместване на психическа интензивност на отделните елементи, в резултат на което се появява видима разлика между съдържанието на съновидението и съновните мисли“ (Фройд, 1990).

Като пример за изместване ще представя съня на второкласничка, която разказва разпалено за мечтата си, очевидно основен момент в настоящите ѝ съновидения. В съня си тя представя себе си като балерина в едноименна балетна трупа на известно телевизионно предаване с популярен телевизионен водещ (много силно характерно за момичетата в тази възрастова група е желанието им да бъдат принцеси или пък балерини и явно понастоящем тези им желания са изместени дори към популяризиращия се напоследък модерен балет). Действието се развива във въпросното студио на предаването и тя не е коя да е балерина, а самият хореограф, главното действащо лице: *„каката, която им прави танците“*. Оказа се, че момичето в действителност се е занимавало с модерен балет към Двореца на децата, но впоследствие се е отказало. Прави впечатление, че има идентификационна линия по посока на хореографа на балета – една млада и „красива така“. Детето надълго и нашироко направи прецизни обяснения за това как е облечена младата жена, различните ѝ пъстроцветни костюми, с които е танцувала, разнообразните и сложни движения на хореографията на модерния балет и т.н. Явно, тук тя даде глас на фантазията си, перфектно допълваща съня ѝ – в крайна сметка, става въпрос за удовлетворяване на потиснато желание, подкрепено и от факта, че тя вече не ходи на балет. Интересното за мен в този случай е, че момичето спомена името на свръхпопулярния водещ веднъж-два пъти, без никаква изявена емоция, което е странно, защото въпросният млад човек е идол на деца и юноши. Това ме навежда на мисълта, че основният план на сънотълкуване е на друго поле на действие. От друга страна, не бива да се забравя фактът, че либидото условно е десексуализирано през въпросния период на детско развитие.

Финалният епизод на съня търпи коренна промяна – рязка и неочаквана. Момичето е на плажа заедно с баща си и както тя се изрази, *„там е много хубаво“*.

Именно преломният момент в съновидението е очевидното изместване тук – на пръв поглед, това е случайно привнесен епизод, извън основния контекст на съновидението. Но дали наистина нещата са толкова прости и несвързани, без каквато и да е закономерност или логическа причинно-следствена връзка? Съвсем не! Този епизод олицетворява една абсолютна идилична обстановка – двамата са на плажа, сами и необезпокоявани от никого (особено пък от майката!). Какво в действителност представлява плажът? Това е мястото, на което хората са максимално разсблечени и там виждаме неща, които другаде не биха могли да се случат, т.е. наблюдава се ярък спомен от близкото минало на момичето от периода на неотдавнашния Едипов комплекс (комплекс на Електра). На въпроса ми дали има такава реална ситуация, тя ми отговори положително, а фактът, че това наистина се е случило, се подкрепя и от едно основно правило в сънотълкуването: момичето вижда себе си и бащата от разстояние, като страничен наблюдател, което недвусмислено означава, че случващото се е реално събитие в миналото. И така, съвсем „незначителният“ епизод в края на съня под формата на статична картина, който няма абсолютно нищо общо с основното съдържание на съновидението и на пръв поглед няма никакво случващо се събитие или каквото и да е действие, носи окраската на силната влюбеност в един отминал период.

Като обобщение на настоящото трябва да се спомене, че „изпускането, модификацията и прегрупирането на материала са действия на цензурата и средства за изопачаване на съня“ (Фройд, 1990). Цензурата, като фактор за изопачаване в предходното съновидение, бе припозната в латентните елементи в на пръв поглед елементарното манифестирано съдържание. Самите термини *модифициране* и *пренареждане* по правило наричаме *изместване*.

Тези две кратки съновидения пледират в полза на твърдението, че децата от начална училищна възраст вече не просто сънуват инфантилните кратки, ясни и недвусмислени сънища, тъй като завоалираната и труднодостъпна информация е реално функциониращо звено. В съня, който бе даден като пример за изопачаване под формата на сгъстяване, бе използвана техниката на свободните асоциации при сънотълкуването. Това действие много често сблъсква специалиста с множество *съпротивителни сили* (защитни механизми) от страна на изследвания. Във въпросното съновидение сравнително бързо бе разпознат събирателният образ на Супергероя и „маскирания“ татко, защото в противния случай, а именно при дълги асоциативни вериги, има реална опасност от отклоняване от основния контекст. Именно *съпротивата* е още един сложен аспект от работата на съня, чието наличие се наблюдава при децата в начална училищна възраст. Основната задача на съпротивата всъщност е да пречи всячески да се достигне от заместващия елемент до основния такъв.

Как може да бъде преодоляна съпротивителната сила? Ами например чрез едно адекватно сънотълкуване. Но има и друг начин – чрез т.нар. *вътрешно преодоляване*.

Силата на сексуалния нагон е господстваща и стремежът към наслада (либидото) в голяма степен остава невъзпрепятстван. Изборът на обект, от гледна точка на сексуалния контекст, много често се спира върху най-близките хора – това бе наблюдавано в съня на момичето.

Амбивалентната позиция на любовта, разбира се, е омразата. Сънищата, изпълнени с омраза, жажда за отмъщение, желание за смърт (особено на любимите хора) и т.н., също в голяма степен преодоляват цензурата в съня (съпротивата в работата по сънотълкуването). Убийството на кучето в съня на момчето е пример за това, че цензурата е била преодоляна и актът на злодеяние бива извършен.

Символиката също участва активно в процеса на изопачаване на съня. Символите са **по-мощно** средство на цензурата на съня, тъй като те преобразяват едва ли не до неузнаваемост облика на съновидението (в зависимост от строгостта на Свръхаза), което в някои случаи може да попречи на сънотълкуването. От изключителна важност е да се знае, че преди да се пристъпи към тълкуване на символиката в съня, трябва вече да са използвани другите похвати на сънотълкуване, т.е. символиката се явява като помощно средство при тълкуването. Какво имам предвид?

След внимателно изслушване на съня специалистът прави епизодичен разбор, следи за наличието на травматични преживявания в миналото, следи за правените специфични грешки; използва техниката на свободните асоциации в правилния момент, където и когато това е необходимо, т.е., когато става въпрос за силно катексирана, ключова информация; тази техника не бива да бъде използвана просто като рутинна процедура на анализа; специалистът пита изследваното лице дали нещо му хрумва и ако да, кое е първото нещо, което му идва наум; ако изследваното лице има свое обяснение на части от съновидението, бива подканяно да ги вербализира и т.н. Едва тогава психологът може да си позволи да използва техниката за разшифроване на символите в подкрепа на твърденията си.

Символите в сънищата черпят своята сила и специфична окраска от митовите, фолклора, приказките, а понастоящем и от компютърните игри, телевизията, киното. При малките деца приказките са основен материал, който стимулира символиката на съновидението и доброто им познаване в детайли само би ни било от полза в сънотълкуването. Често авторитетите, каквито са майката, бащата, младият чичо, вуйчо, леля или вуйна, биват изобразявани чрез символа на цар, царица, принц, принцеса и прочее. По линия на автопредставянето момченцата често са смели воители, идентифицират се с любимите герои, изпълняват тайни или явни мисии, докато момиченцата изживяват себе си посредством разнообразни приказни сюжети (всяко момиче желае да бъде ослепителна принцеса на Дисни, като представя себе си в изящна бална рокля – самото превъплъщение на красотата... Но разбира

се, всяко правило си има изключения!). И обратно – конкуренцията в лицето на другите сестри или братя носи символа на нелицеприятното (напр. влечуги и фантастични зверове).

Често децата сънуват вода: било то езеро, река; те плуват, гмуркат се. Най-честото символно значение в тези случаи се ангажира с представянето на майчината утроба. В крайна сметка, сексуалността обхваща най-широкомащабната и най-пространнодетайлна част от символиката в съня. Фройдистите са единодушни, че абсолютно всичко дълго, остро, високо и т.н. символизира мъжкия полов орган и обратното – дупките, ямите, портмонетата, чантите, масите и т.н. са женските гениталии. Общите елементи на половото общуване в символен контекст в съновидението са представени като летене, яздене, скачане, изкачване по стъпала, самите стълби, танцуване и т.н.

Сексуалността у децата и изначалният ѝ инфантилен характер възникват още в много ранна детска възраст – при три-, четиригодишните. Въз основа на този неоспорим факт голяма част от символиката в съня съответно бива заемана от сексуалността. Конкретните символи са разисквани през годините от много специалисти.

Сексуалният нагон у детето е пътят за „получаване на различни по вид усещания за удоволствие“ (Фройд, 1990). Основните зони на удоволствие освен гениталиите са и лигавиците на ануса, устата, пикочния канал, а удоволствието се постига посредством тяхната инервация (тези зони на удоволствие наричаме още ерогенни зони). В тази ранна възраст на психосексуално развитие от голямо значение са мастурбирането, като автоеротична проява, както и изборът на външен сексуален обект, което е структуроопределящо за либидото и бъдещата сексуалност в последващите етапи на развитие.

И така – нагонът действа с пълна сила, всичко е изцяло подчинено на желанието за удоволствие, което удоволствие се търси и постига по всевъзможни и разнообразни начини, възникват мазохизмът и садизмът, следствие на постигането на това удоволствие и т.н. Въпросът тук е: *по какъв начин влияе всичко това върху съновидението на детето?*

Отговорът е известен: аспектите на сексуалността участват до голяма степен в изграждането и в съдържанието на детското съновидение, като успешно преодоляват множеството съпротиви на цензурата в съня.

В работата на съня се наблюдават още няколко основни елемента, „оказващи несъмнено влияние при подбора на материала на съновидението“ (Фройд, 1990). До тях може да се достигне чрез класическите похвати, използвани при извеждането на процесите на съгъстяване и изместване, а именно чрез извеждане на скритото съдържание наяве. В съновните мисли се наблюдава взаимозависимост между елементите, която корелация авторите сравняват със съвременната азбучна система. Следователно става въпрос за строга логическа система на свързване на съответните действия или обекти, случващи се в съновните мисли. Тези

сложни логически връзки наричаме още *причинни връзки*, които в съня ни могат да бъдат изобразени под формата на едновременност или чрез т.нар. *времева последователност*.

Една от най-популярните категории в работата на съня е *идентификационната линия*, която върви по сходства, общи елементи и много често успява да замаскира дотолкова нещата, че ги уеднаквява. Терминът *идентификация* използваме при изобразяването на хора.

Пример за здрава идентификационна нишка бе фрагментът от съня на момчето, чиято влюбеност към „*каката, която им прави танците*“, е повече от очевидна. Това е неоспоримо доказателство за мащабите и силата на изобразителните средства в съновидението, каквото изобразително средство в случая е идентификацията (при сходства между предмети е прието да бъде използван терминът *сложна композиция*).

В съдържанието на съня, при процеса на идентификация се представя най-често само един човек, докато другите му „лица“ са скрити. В съня на момчето силният мъж е представен откровено като едноименния супергерой независимо от факта, че носи бащиното яке. В този случай идентификацията изпълнява детското желание „той да бъде такъв“ или „аз ги искам и двамата в едно неделимо“. Когато идентификационният процес в съновидението започне да се разпада, колективният образ също се разпада и обикновено едната реално съществуваща личност просто присъства статично в съня, докато другата поема действието „в свои ръце“.

Подобно на идентификациите и т.нар. *противоположности* се изобразяват в съновидението като едно цяло. Закономерност е, че амбивалентностите в работата на съня също биват подчинени на единението (двете страни на една и съща монета). При противоположностите много често не знаем какъв е емоционалният оттенък – дали той е със знак плюс, или не е, и това се дължи на факта, че подобно на идентификациите „някой друг може да премери костюма и да изиграе сцената“.

Перфектното осъществяване на желанията в работата на съня се осъществява чрез друго силно изобразително средство – т.нар. *превръщане в противоположното* – изключително ценен помощник на цензурата. Похватът за неговото преодоляване е изключително лесен – чрез преобръщането на манифестирания фрагмент се открива същинското лице на съновния елемент, чийто облик, разбира се, е осъществяването на някакво забранено желание.

По подобен начин работи и *хронологичното преобръщане*. Понякога сънищата при деца и юноши започват със своя хронологичен завършек, а в края на съновидението може да бъде проследена причинно-следствената връзка на случващото се. Тогава откриваме изходната точка на последвалите събития, т.е. това са началните епизоди на съня.

БЕЛЕЖКИ

1. Настоящата публикация е продължение и допълнение на статията ми от 2010 г. „Специфика на детските сънища“.
2. Изказване на проф. д.пс.н. Павел Александров през 2002 г. на лекционния курс по „История на психологията“ в СУ „Св. Климент Охридски“.

ЛИТЕРАТУРА

- Пандин, С. (2010). Специфика на детските сънища. В: *Обществено възпитание*, XLIX, 2010, № 2, с. 14 – 22.
- Пандин, С. (2013). Процесът на изопачаване на латентната информация в детски съновидения. Във: *Философия*, XXII, 2013, кн. 4, с. 483 – 487.
- Фройд, З. (1994). *Детската душа*. София: „Евразия“.
- Фройд, З. (1992). *Отвъд принципа на удоволствието*. София: „Наука и изкуство“.
- Фройд, З. (1990). *Въведение в психоанализата*. София: „Наука и изкуство“.

REFERENCES

- Pandin, S. (2010). Spetsifika na detskite sanishta. V: *Obshtestveno vazpitanie*, XLIX, 2010, № 2, s. 14 – 22.
- Pandin, S. (2013). Protsetsat na izopachavane na latentnata informatsiya v detski sanovideniya. Vav: *Filosofiya*, XXII, 2013, kn. 4, s. 483 – 487.
- Froyd, Z. (1994). *Detskata dusha*. Sofiya: “Evraziya”.
- Froyd, Z. (1992). *Otvad printsipa na udovolstviето*. Sofiya: “Nauka i izkustvo”.
- Froyd, Z. (1990). *Vavedenie v psihoanalizata*. Sofiya: “Nauka i izkustvo”.

GENERAL DESCRIPTION OF DREAMS AND THEIR SPECIFICS IN CHILDHOOD

Abstract. The main task of this article is to explain in details what is this manifest and latent content of dreams of children in preschool and primary school age.

✉ **Mr. Stanislav Pandin, Part-time Lecturer**
University of Sofia
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: stanislavpandin@abv.bg